

Fərman Kərimzadənin əsərlərində adıçəkilən gerçək yer adlarının semantikasi

Leyla Rzayeva

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.
E-mail: lilomammadova84@yahoo.com

Annotasiya. Bu məqalədə Fərman Kərimzadənin əsərlərində işlənmiş yer, məkan adlarının semantikasından bəhs edilmişdir. Ümumiyyətlə, Fərman Kərimzadənin əsərlərindəki xüsusi adlarının seçilməsi, toplanılması onların üslubi xüsusiyyətlərini hərtərəfli şəkildə öyrənmək üçün olduqca zəngin material verir. Yazıçı romanlarında istifadə etdiyi xüsusi adlara bir çox hallarda öz münasibətini bildirmiş, bəzən onları etimoloji baxımdan təhlil etmiş, bədii mətləblərin yadda qalmasında, qavranılmasında bu xüsusi adlardan ustalıqla istifadə etmişdir. Fərman Kərimzadənin yaradıcılığının özünəməxsus semantik çalarları var. Burada sözlər müxtəlif mənə məqamlarında işlənir, yerinə görə yeni ifadə kəsb edir, sözün incə və dərinlik qatları ortaya çıxır.

Məqalədə Fərman Kərimzadənin tarixi romanlarındakı yer, məkan adları, onların üslubi xüsusiyyətləri, əsərlərin ideya-bədii təsir qüvvəsinin artmasında onomastik vahidlərin obrazlılığı, romanların dilində xüsusi ad yaradıcılığı, yazıçımızın fərdi onomastikasının təhlili və s. məsələlər diqqət mərkəzində olmuşdur.

Fərman Kərimzadənin yaradıcılığını, xüsusilə də tarixi romanlarını nəzərdən keçirdikdə xeyli sayda toponimlərə rast gəlmək olar. Biz bu romanları tədqiq etdikdə toponimin bütün növləri ilə qarşılaşa bilərik: oykonimlər, oronimlər və s. Məqalədə yazıçının əsərlərindən nümunələr də verilmişdir.

Açar sözlər: məkan, semantika, xüsusi adlar, tarixi romanlar

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 13.04.2023; qəbul edilib – 28.04.2023

Semantics of real toponyms mentioned in the works of Farman Kerimzade

Leyla Rzayeva

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi NANA. Azerbaijan.
E-mail: lilomammadova84@yahoo.com

Abstract. This article deals with the semantics of toponyms used in the works of Farman Karimzade. In general, the selection and collection of proper names in the works of Farman Karimzade gives a very rich material for a comprehensive study of their stylistic features. Because the writer often expressed his attitude to the proper names which used in his novels, sometimes analyzed them from etymological point of view, has skillfully used from these proper names in the memory, perception of figurative aims. Farman Karimzade's work has its peculiar semantic shades. Here words are used in different meanings, take on a new meaning according to their place, appear tender and depth layers of the word.

Names given to images in Farman Karimzade's historical novels, their stylistic features, the imagery of onomastic units in increasing the power of idea-artistic influence of works, proper name

creation in language of novels, analysis of our writer's individual onomastics and etc. issues like this were the focus of attention in this article.

Many toponyms can be found when looking at Farman Karimzade's creation, especially his historical novels. When we research these novels, we can see all kinds of toponyms: oconyms, oronyms. In the article were given examples from writer's works.

Keywords: place, semantics, proper names, historical novels

Article history: received – 13.04.2023; accepted – 28.04.2023

Giriş / Introduction

Görkəmli yazıçı Fərman Kərimzadə "Xudafərin körpüsü", "Çaldıran döyü-şü", "Qarlı aşırım", "Təbriz namusu", "Qoca qartalın ölümü" kimi dəyərli tarixi romanlarında, həmçinin bir sıra povest, hekayə, etnoqrafik eskiz və publisistik məqalələrində cəmiyyətin inkişafı, sosial-iqtisadi mühiti, xalqın həyat tərzini, məişəti, əmək məşğuliyyəti və s. ilə bağlı olan xüsusi adlardan əsərlərinin dilinin təsir gücünü artırmaq, güclü obraz yaratmaq məqsədilə istifadə etmişdir.

Xüsusilə vurğulamaq istərdik ki, Qərbi Azərbaycanın türk mənşəli yer, məkan adlarının tədqiqi tək-cə elmi yox, həm də siyasi-strateji əhəmiyyət kəsb edir. Ərazinin türk mənşəli yer, məkan adlarının tədqiqi Qərbi Azərbaycanın etnik tarixinin, tarixi coğrafiyasının öyrənilməsi üçün vacibdir, həm də aktualdır. Bu mənada, tarixi vətənimizə aid bədii əsərlərdə adı keçən yer adlarının sistemləşdirilib üzə çıxarılması, onların etimologiyasının araşdırılması alimlərin yalnız tədqiqatçılıq yox, həm də vətəndaşlıq borcudur.

Bədii əsər yazan sənətkar hadisələrin cərəyan etdiyi məkanı seçir, məqamında işlənən coğrafi adlar isə bədii dilin təsir qüvvəsini artırır. Janrından asılı olaraq, bədii üslubda toponimlərin istifadə məqamları müxtəlifdir.

Əsas hissə / Main part

Fərman Kərimzadənin tarixi romanlarında hadisələrin cərəyan etmə arealı çox genişdir. Buna görə də əsərdə yer, məkan adları bolluğu yaranır. Bu bolluq və adların etimoloji baxımdan türklüyü Qərbi Azərbaycanın tarixən Azərbaycan türklərinə mənsubluğunu sübut edən əhəmiyyətli dəlillərdir. Fərman Kərimzadənin Qərbi Azərbaycandan bəhs edən əsərlərindəki yer adları həmin torpaqların milli kimliyinin pasportu kimi qiymətləndirilə bilər.

Vedibasər mahalı-Qərbi Azərbaycanın (İndiki Ermənistanın) tarixinə görə ən qədim, coğrafi-siyasi mövqeyinə görə ən strateji, təbiətinə görə ən zəngin bölgələrindən biridir. İndiki Ermənistan Respublikası ərazisində, Ermənistan, Azərbaycan, Türkiyə və İranın bugünkü dövlət sərhədlərinin kəsişdiyi yerdə, Araz çayının şərq sahilində, Ağrıdağ vadisinin (Ararat düzənliyinin) Böyük Ağrı və Kiçik Ağrı dağ zirvələri ilə üz bəzə hissəsində yerləşir. Bir tərəfdən Ağrı dağlarının ətəyindən axan Araz çayı ilə Göyçə və Dərələyəz mahalları, digər tərəfdən isə Şərur mahalı ilə Gərnibasər mahalı arasında barlı-bərəkətli, aranlı-dağlı böyük bir ərazini əhatə edir [7, c.1, s.28].

F.Kərimzadənin əsərlərində Vedibasər sözü hər dəfə işləndikcə bu sözün linqvistik tutumu sanki artır.

"...*Vedibasər* camaatı da bütün Ustacılı eli kimi şahımızın yolunda başını verməyə hazırıdı..." [9, c.2, s.127].

"...Nadir şahın ölümündən sonra *Vedibasər*dəki Əfşar kəndini sıxışdırmağa başladılar..." [12, c.5, s.89].

Vedibasara mahalının adı Vedi çayının adından götürülmüşdür və Vedi çayının yatağı-tutduğu ərazi anlamındadır. Vedi çayının adına gəldikdə isə, o da özlüyündə bu adı ərazinin qədim adından (Eti/Veti) almışdır. Ümumiyyətlə isə, Vedi adının etimologiyası ilə bağlı müxtəlif versiyalar mövcuddur. Bu versiyalar sırasında Vedi sözünə ərəbcə “vadi” şəklində izahı nisbətən üstünlük təşkil edir. Doğrudan da, əgər “vadi” sözünün mənası “iki dağ arasında böyük, uzun çuxur, düzənlik” dirsə, faktlar göstərir ki, mahalın coğrafi mövqeyi onun Vedi (Vadi) adına tamamilə uyğun gəlir. Vedi çayı isə “Vadi çayı”, yəni “Vadidən axıb gedən çay” kimi başa düşülür. [7, c.1, s.31].

Böyük Vedi-İrəvan quberniyasının İrəvan qəzasında, indi Vedi (Ararat) rayonunda yaşayış məntəqəsi-şəhər tipli qəsəbə. Vedi rayonunun mərkəzi. Vedibasara çayının yanında yerləşir. Bir çox mənbələrdə adı çəkilir [3, s.147-148].

Yazıçının əsərlərində “Vedi” toponimi dərin düşüncə siqlətinin ifadə etdirilməsində xüsusi rol oynayır. Bu sözün üslubi çevikliyi mətn mühitində reallaşır.

“...Qoşun *Böyük Vedi* kəndinə döndü...” [9, c.2, s.127-128].

“...1918-ci ildə *Böyük Vedi* kəndinin müsibəti başlandı...” [10, c.3, s.68].

Müəllifin “Qarlı aşırım” romanında Vedinin Mahmudlu və Vəliuşağı məhəllələrinin adı çəkilir.

Qarabağlar-Vedibasara mahalında rayon adı olmuş, 1950-ci ildə bu rayon ləğv edilmişdir.

Kəndin adı eramızın ilk yüzillərində Cənubi Qafqaza gəlmiş gəngər-peçeneqlərin Qarabağ türk tayfasının adından əmələ gəlmişdir [7, c.1, s.478].

Qarabağ toponimi haqqında maraqlı fikirlərə rast gəlirik. Onlardan bəzilərini burada qeyd etmək istəyirik:

Ş.Cəməşidov Qarabağ sözünü “şimal-qərb bağı” kimi izah etməyə çalışmışdır. Onun fikrincə, Qarabağ düzünə ad Beyləqandan verildiyi üçün (Qarabağ düzü Beyləqan şəhərinin şimal-şərqində olmuşdur) o belə adlandırılmışdır [13, s. 21].

R.M.Yüzbaşova görə “qara” sözünün vaxtilə “rəng”, “ağır”, “qərb”, “böyük”, “qo-naq”, “sıx”, “qalın”, “çoxluq” məfhumu ifadə etdiyindən Qarabağ şəhəri “sıx”, “qalın”, “çoxlu” bağı olan şəhər mənasını daşıyır [13, s. 21].

Ş.Sədiyev Qarabağ sözünün yaranma tarixindən danışarkən onun sırf Azərbaycan adı olduğunu qeyd edir [13, s. 21].

S.Mirmahmudova yazır ki, Qaraqaya toponimində “qara” sözü Azərbaycan dilinə məxsus olub “torpaq” mənasında işlənmişdir. [14, s.31].

“Qara” sözünün qədim türk dilində “böyük” mənasında işləndiyini V.V.Radlovun məşhur lüğətində görmək olar. T.Hacıyev yazır ki, qara sözü toponimlərin tərkibində “böyük” mənasını bildirməklə ilkin, qədim mənasını qoruyub saxlamışdır [4, s.192].

A.Axundovun fikrincə, “qara” toponimlərin tərkibində “rəng” mənasında işlənir [2, s.9].

Fərman Kərimzadə Qarabağlar kəndinin əhalisi, onunla qonşu olan kəndlər haqda da məlumat verir:

“Aşağılarda isə Camışbasan, Məngük, Dəhnəz, *Qarabağlar* adlı kiçik kəndlər vardı...” [8, c.1, s.358].

“...Otuz-qırx evlik *Qarabağlar* kəndinə sığınan Kərbəlayı İsmayıl xəbər göndərmişdi ki...” [10, c.3, s.9].

Yuxarıda adı çəkilən **Məngük**-Vedibasara mahalının Cığındərə bölgəsində, Vedi çayını yuxarı axarında, Zimmi dərəsində, Signah dağı ətəyində kənd. Kənddə ancaq Azərbaycan türkləri yaşamışlar [7, c.1, s.523].

Kəndin adının etimologiyası barəsində bir neçə mülahizə vardır:

Həsən Mirzəyevin belə bir fikri ilə şərik ki, bu söz türk dillərinin qədim dövrlərində bengü, benü, mengü, menü formalarında olmuş və bu abidə, daşdan yazılı abidə, daimi abidə, tükənməyən abidə, möhkəm abidə və s. mənalarda işlənmişdir [16, s.238].

Əziz Ələkbərli isə bu toponim barəsində üç mülahizənin olduğunu bildirir. Birincisi, mengü//menü sözü qədim türklərdə abidə, yazılı daş abidə, əbədi abidə anlamında işlənmişdir (sonralar bu söz vəng şəklinə düşmüşdür). Kəndin yerli tələffüzdə Məngü adlanması isə onun, bəzi mənbələrdəki kimi, əvvəlcə məhz Məngü-köy adı daşdığı təsdiq edir. 1873-cü ilin statistik məlumatlarında kəndin ərazisində qədim qəbirüstü abidələrin, kilsə xarabalıqlarının qeydə alınması da kənd adının bu izahını məqbul edir. İkincisi, Manqu//Məngü xan böyük türk sərkərdələrindən birinin adıdır. Həmin Məngü xan ki, monqol-tatar xanı Batı xanın ən yaxın silahdaşlarından biri idi və monqol-tatar işğalından sonra Vedibasar mahalının da daxil olduğu Qərbi Azərbaycan torpaqları Məngü xanın hakimiyyəti altında olmuşdur. Üçüncüsü, manqut türk tayfalarının birinin adıdır [8, c.1, s.523].

Ərmik-Vedibasar mahalının Cığındərə bölgəsində, Vədi çayının yuxarı axarında, dəniz səviyyəsindən 2000 m yüksəklikdə, Haxıs su bulaqları yanında kənd. Bu kənddə ancaq Azərbaycan türkləri yaşamışlar.

Fərman Kərimzadənin “Çaldıran döyüşü” romanında “Ərmik” yer adına da rast gəlinir:

“...özləri ilə bərabər kəndlərinin, qalalarının adlarını da gətirmişdilər: Bayburt, Gilənar, Kotuz, Hand, Qala dibi, *Ərmik*...” [9, c.2, s.128].

Kəndin “Ərmik” adının türk dillərindəki arım (“çuxur”, “çökək” mənasında) və ik (“küləksiz, sakit, gizli yer”, “sığınacaq”, “çayın aşağı axarı” anlamında) komponentlərindən ibarət olması izahını B.Ə.Budaqov, Q.Ə.Qeybullayev vermişdir [6, s.256-257].

Ə.Ələkbərli isə Ərmik toponimini belə izah edir: Bu toponim ya muğ tayfalarından “muğlar” anlamında kəndin adı Ərmügdür, ya da sözün ikinci hissəsi manq, manqu olmaqla kəndin adı əvvəllər Ərmanqu olmuş. Sonra Ərmik şəklinə düşmüşdür [7, c.1, s.188]. Manqu//Məngü sözünün izahı isə yuxarıda verilmişdir.

Kotuz-Vedibasar mahalının Millidərə bölgəsində, Çəngli çayının kənarında Kotuz dağının qərb ətəyində kənd.

Ə.Ələkbərlinin fikrincə, kəndin adı “kot” və “uz” tərkib hissələrindən ibarət olmaqla, birinci hissə kot//qot//kut variantlarında “möhkəmləndirilmiş yer”, “düşərgə”, “dayanacaq” və s. mənalarında işlənmişdir. İkinci hissə (uz) isə bir neçə mənə daşıya bilər:

1. Qədim türk tayfalarından olan Uz tayfasının adını;
2. Tərəf, yan anlamını;
3. Türk dillərindəki “dərə” anlamını;
4. Cəm şəkilçisi kimi [7, c.1, s.461].

İ.Bayramov isə toponimin qədim türk dilində “çöl sığırı” mənasında işlənən kituz sözü əsasında əmələ gəldiyini göstərir [3, s.406].

F.Kərimzadənin əsərlərində Kotuz toponimi mütəmadi olaraq xatırlanır:

Yuxarıda, digər kəndlərlə birlikdə Kotuzun da adı çəkilir. Kotuz adına təklikdə də rast gəlirik.

“...Süsəni yaylağından dönüb *Kotuz* kəndinə girirdi.” [10, c.3, s.161].

Bayburt-Vedibasar mahalının Millidərə bölgəsində, Vədi rayonunun mərkəzi olan Böyük Vədi qəsəbəsindən şimal-şərqdə, Qəmərli (Artaşad) şəhərindən 24 km cənub-şərqdə, Dəvəgözü çayının (Gərnə çayının Mil qolunun) kənarında kənd.

Ə.Ələkbərli və İ.Bayramov toponimin qədim türk tayfalarından olan bayburt tayfasının adını daşdığı fikrini irəli sürmüşlər. Fikrimizcə də toponim eyni adlı türk etnoniminin adını daşıyır. Bundan başqa, XV yüzillikdə Qızılbaş tayfalarından birinin Bayburtlu adlanması da məlumdur [3, s.115], [7, c.1, s.209], [14, s.29].

B.Ə.Budaqov, Q.Ə.Qeybullayev isə belə bir mülahizə irəli sürmüşlər: Bayburt toponimi türk dillərindəki bay (“böyük”, “varlı” anlamında) və sami mənşəli akkad dilindəki birtu (“şah qarnizonunun yerləşdiyi qala” mənasında) komponentlərindən ibarətdir [6, s.145].

F.Kərimzadənin “Çaldıran döyüşü” romanında “Bayburt” kəndi də sadalanan toponimlər sırasındadır:

“...Oradakı *Bayburt*, Şuğayib, Allah Əkbər, Qala dibi kəndlərində on gün qalıb beş adamı səsvermədən məhrum eləmişdilər...” [10, c.3, s.291].

“Xudafərin körpüsü” romanında adı çəkilən kəndlərdən biri də Camışbasandır. **Camışbasan**-Vedibasar mahalının Cığındərə bölgəsində, Vedi rayonunun mərkəzi olan Böyük Vedi qəsəbəsindən 20 km şərqdə, Vedi çayının sol kənarında kənd.

Toponimin qızılbaşların Camış-Gəzəkli tayfasının adından yaranması ehtimalı həqiqətə daha çox uyğundur [3, s.627], [7, c.1, s.283].

Cığın Qaraqoyunlu-Vedibasar mahalının Cığındərə bölgəsində, Vedi çayının kənarında, Kolanlı kəndi yaxınlığında, dəniz səviyyəsindən 1856 m yüksəklikdə kənd.

Kənd adını oğuz türklərinin məşhur Qaraqoyunlu tayfasının adından götürmüşdür. Cığın Qaraqoyunlu-Cığındərədə və ya Cığın kəndi yaxınlığında yerləşən Qaraqoyunlu kəndi anlamındadır [3, s.188], [7, c.1, s.286-287].

Müəllifin “Xudafərin körpüsü” romanında deyilir:

“...Bu *Cığın dərəsinin* başında onun ata-baba kəndi var, *Qaraqoyunlu*...” [8, c.1, s.354].

Daşlı-Vedibasar mahalının Cığındərə bölgəsində, Vedi çayının kənarında, Vedi rayonunun mərkəzi olan Böyük Vedi qəsəbəsindən 3 km şimal-şərqdə kənddir.

Ə.Ələkbərlinin fikrincə, bu kənd türk tayfalarından birinin adını daşıyır. Təsadüfi deyil ki, 1832-ci ildə Vedibasar mahalı ərazisində qeydə alınmış köçəri tayfalarından biri də məhz Daşanlı tayfası adlanmışdır [7, c.1, s.310].

İ.Bayramov və S.Mirmahmudovanın fikrincə isə bu toponim relyeflə bağlı yaranmışdır. Belə ki, toponim Azərbaycan dilində işlənən daş sözünə çoxluq mənəsi ifadə edən –lı şəkilçisinin qoşulması əsasında yaranıb [3, s.262], [14, s.53].

F.Kərimzadənin “Qarlı aşırım” romanında “Daşlı” bir neçə dəfə bədii mətnə daxil edilmişdir:

“...*Daşlı* kəndinin qabağında düşərgə salacaq...” [10, c.3, s.192].

Əfşarlı (Ovşarlı) – Vedibasar mahalının aran hissəsində Ağrıdağ vadisində, Vedi rayonunun mərkəzi olan Böyük Vedi qəsəbəsindən 14-16 km cənub-qərbdə, İrəvan-Naxçıvan avtomobil yolunun, İrəvan-Naxçıvan-Bakı dəmiryol xəttinin kənarında, Yaycı kəndi yaxınlığında kənddir.

Bu toponim “çevik və ovçuluğu sevən” mənasını verən qədim türk tayfalarından biri olan əfşar//avşar//ovşar tayfasının adındandır [3, s.26], [7, c.1, s.193; s.194; s.332], [14, s.34].

Yazıçının “Qoca qartalın ölümü” romanından aşağıdakı hissəyə diqqət yetirək:

“...Hər elatda bir-iki *Əfşar kəndi* saldırsın...” [12, c.5, s.29].

Ələyəz-Vedibasar mahalının Cığındərə bölgəsində, Qaratorpaq kəndi yaxınlığında kənddir.

Ə.Ələkbərlinin fikrincə, kənd ələyəz pencəri çox bitən yer olduğu üçün Ələyəz adlanan dağətəyi geniş düzənlikdə salındığından elə Ələyəz də adlanmışdır [7, c.1, s.334].

Həsən Mirzəyevin belə bir fikri ilə şərik ki, Ələyəz sözünün birinci hissəsindəki Ələ-Ala sözü yüksək mənasını bildirir, ikinci hissəsi isə yəz, qəz, ğuz, uz, kas, xəz formalarına düşən Alaqaz-Alağaz-Alaaz-Ələyəz-Ələoğuz...tayfa adıdır [16, s.112].

İ.Bayramov bu toponimin *alagöz* türk etnonimi əsasında əmələ gəldiyini göstərmişdir [3, s.297].

Maraqlıdır ki, F.Kərimzadə “Qoca qartalın ölümü” romanında “Ələyəz” sözünün etimologiyasına da işarə edir. Müəllif bu adın məhz Ələyəz pencərinin adı ilə əlaqəsinə eyham edir:

“...amma *Ələyəz* dağlarında yazda bitən ələyəz adlı pencəri yığıb qız saç kimi hörür...” [12, c.5, s.104].

Goravan (Goraban)-Vedibasar mahalının aran hissəsində, Ağrıdağ vadisində, Vedi rayonunun mərkəzi olan Böyük Vedi qəsəbəsindən 1 km cənubda, Şıxo təpəsinin ətəyində, Vedi çayının üstündə kənddir.

Toponimin etimologiyası ilə bağlı belə bir fikir var ki, kəndin ilkin adı Qura-van olmuşdur və “qışlaqda gecə mal-qaranı salmaq üçün tikinti” mənasında qura, “kənd”, “oba” mənasında avan sözlərindən ibarətdir [3, s.422], [7, c.1, s.348].

Lakin belə bir mülahizə mövcuddur ki, kəndin ilkin adı Goraban//Goralbandır və “aban//alban yurd yeri”, “alban qəbiristanlığı” anlamındadır. Xatırladaq ki, eramızdan əvvəl VII yüzillikdə sakların tərkibində bu yerlərə gəlmiş tayfalar arasında qarqarlarla bir sırada Aban//alban tayfası da olmuşdur. Kəndin adının Vedibasar mahalının dağlıq hissəsində geniş məskunlaşmış Kolanı tayfasının Goran qolunun adını daşması və “Goran tayfasının kəndi” anlamını verməsi mülahizəsi də irəli sürülmüşdür [7, c.1, s.348].

Bu sözün F.Kərimzadənin “Qarlı aşırım” romanının müxtəlif səhifələrində işlənməsinin şahidi oluruq:

“...Əkbərdir. *Goraban* kəndindən...” [10, c.3, s.342].

Haxıs – Vedibasar mahalının Cığındərə bölgəsində, Vedi rayonunun mərkəzi olan Böyük Vedi qəsəbəsindən 22-24 km şimal-şərqdə, Əzizkənd və İnqala kəndləri yaxınlığında, Vedi çayının sol qolu olan Haxıssu çayı kənarında kənddir.

Ə.Ələkbərlinin fikrincə, türk dillərində “dəstə”, “alay”, “yığın” mənasında geniş işlədilən “haxıs”, “haxış” sözlərindən törəyən bu ad, çox güman ki, həm də böyük bir türk qövmünün adını bildirmişdir. Təsadüfi deyil ki, türklərin ən böyük ana yurdlarından biri də Axisqa şəklində işlədilən bu sözün ilkin formasında Axisgah olması da ağılabatandır. Göründüyü kimi, bütün bu adların hamısının kökündə axıs//haxıs sözü dayanır və adın bu qədər geniş yayılması onun etnonim səciyyəsinə dəlalət edir. Tədqiqatlarında Haxıs tipli sözləri (Asak, Arsak, Xakas, Kaspi, Kasax və s.) ağ as//az türklərinin (çox vaxt onlar on ağ ərlər kimi də qeyd olunur) adı ilə bağlamaq meylı də var ki, bizcə, burada böyük həqiqət gizlənir [7, c.1, s.374-375].

İ.Bayramovun fikrincə, isə Haxıs toponimi “çay ağzı, mənsəbi”, “keçid” mənasında işlənən ağıs, axız (aqıs//haxıs//haxıs) sözü əsasında əmələ gəlmişdir [3, s.585].

F.Kərimzadənin “Qarlı aşırım” romanında “Haxıs” oykoniminə rast gəlmək olar:

“...Sözünü deyib qurtarmamış onun da başını *Haxıs*, Heyranıs, Ərmik kəndləri kimi duman bürüdü...” [10, c.3, s.114].

Hand-Vedibasar mahalının Millidərə bölgəsində, Vedi çayının sağ qolu olan Xosrov çayının orta axarında, Hand dağı ətəyindəki dərədə kənddir.

Kəndin adının het//xet qədim türk tayfasının adından yarandığını və hetlər anlamında işləndiyini ehtimal etmək olar [7, c.1, s.379].

Müəllif oykonimin türk tayfalarından birinin adı ilə üst-üstə düşdüyünü işarə etmişdir:

“...Qar yağandan *Hand* kəndində qalmış arvadının üzünü görməmişdi...” [10, c.3, s.116].

Heyranıs-Vedibasar mahalının Cığındərə bölgəsində, Vedi rayonunun mərkəzi olan Böyük Vedi qəsəbəsindən 23-25 km şimal-şərqdə, dəniz səviyyəsindən 1963 m yüksəklikdə, Vedi çayının sol qolu olan Heyranıs çayının mənbəyində, Heyranıs bulağı yanında kənddir.

Kəndin adı türk mənşəli Aran tayfasının adından götürülmüşdür. Adın sonundakı “us”, “os”, “ıs” hissəciyinin isə əvvəllər “uz” şəklində olduğunu ehtimal etmək olar. Uz//us sözünün isə ya Uztürk tayfa adı, ya türk dillərindəki “dərə” anlamında, ya “tərəf, yan” mənasında, ya da cəmlik bildirən şəkilçi kimi işləndiyini artıq qeyd etmişik [7, c.1, s.385-386].

F.Kərimzadənin “Qarlı aşırım” romanında adı çəkilən kəndlər arasında “Heyranıs” da vardır:

İnqala-Vedibasar mahalının Cığındərə bölgəsində, Vedi rayonunun mərkəzi olan Böyük Vedi qəsəbəsindən 22-24 km şimal-şərqdə, Əzizkənd kəndi yaxınlığında, dəniz səviyyəsindən 2070 m yüksəklikdə kənddir.

Adı çəkilən oykonimin etimologiyası haqqında belə bir versiya mövcuddur ki, İnqala qalasının adı qədim türk dillərindəki “in” (mağara) və “qala” sözlərindən ibarətdir [3, s.332], [6, s.268], [7, c.1, s.427].

Bu kəndin adı da F.Kərimzadənin «Qarlı aşırım» romanında çəkilir:

“...üç-dörd kənd salınmışdı. Qəribə adları vardı. Haxıs, Heyranıs, *İnqala*, Ər-mik...” [10, c.3, s.113].

Keşişdağ-Vedibasar mahalının Cığındərə bölgəsində, Vedi çayının kənarında kənd, dağdır.

Həsən Mirzəyev bu sözün öncə “keçiş” (keçid mənasında) formasında olub, sonralar “keşiş” şəklinə düşməsinə və ya keş//kiş tayfa adı ilə bağlı olmasını elmi şəkildə sübuta yetirmişdir [3, s.382], [7, c.1, s.433], [16, s.186-189].

Toponim qədim türk dilində “keçid, bərə, körpü” mənasında işlənən keçiş (sözün birinci hecasındakı “ç” səsi, “ş” səsi ilə əvəzlənərək söz keşiş formasını alıb. Azərbaycan dilində ç~ş səs əvəzlənməsi qanunauyğun haldır) sözündən əmələ gəlmişdir [3, s.382], [15, s. 210-211].

Yazıcının “Qarlı aşırım” romanından bir nümunəyə diqqət yetirək:

“...*Keşiş dağına* qalxırıq, Kərbəlayı da ordadı...” [10, c.3, s.226].

Kərkab-Vedibasar mahalının Cığındərə bölgəsində, Çimən kəndindən 3 km Yuxarı Qarabağlar kəndinə doğru, Vedi çayının kənarında kənddir.

Bu toponim bölgədə qədimdən məskunlaşmış Gərgər (Qarqar) türk tayfasının adından törəmədir [7, c.1, s.436].

Strabon yazır ki, qarqarlar Qafqaz dağlarının Kelavi adlanan şimal ətəklərində amazonkalarla qonşuluqda yaşayırdılar. Qarqarları P.K.Uslar, K.V.Trever, E.İ.Krupnov, A.Q.Şanidze və b. tədqiqatçılar Qafqaz, alban tayfalarından biri adlandırmışlar [4, s.179].

R.Yüzbaşov qarqar tayfası haqqında yazır: “Miladdan 1200 il əvvələ aid Asoriyanın mixi yazılarında qədim Azərbaycan ərazisində yaşayan xalqlardan birinin xarxarlar olduğu göstərilir. Yunan tarixçisi Strabonun verdiyi məlumatlara görə, gərgər (xarxarlar) indiki Beşbarmaq dağının ətrafında yaşamışlar” [17, s.39].

Q.Qeybullayev əsaslı şəkildə sübut etmişdir ki, qarqarlar ən qədim tayfalardan olmaqla türk tayfasıdır [18, s.29-30].

F.Kərimzadənin “Qarlı aşırım” romanından nümunə kimi gətirdiyimiz aşağıdakı parçada Kərgəbin da adı çəkilmişdir:

“...Kərbəlayı da *Kərgab* dedikləri Qara qayadan aşağıda, Çimən kəndinin baş yuxarı məhəlləsində olurdu...” [8, c.3, s.249].

Kolanlı-Vedibasar mahalının Cığındərə bölgəsində, Vedi çayının kənarında, Güleylan çayının Vedi çayına töküldüyü yerin yuxarisında, Qızılverən dağının ətə-yində kənddir.

Həsən Mirzəyevin belə bir fikri ilə şərik ki, bu toponim adını *kolanı* türk tayfasının adından götürmüşdür [3, s.401], [16, s.191].

Kolanlı oykoniminin etimologiyası haqda mövcud fikirlərdən biri adın ilkin variantında Çarma-Naus olması və türk dillərində “atəşpərəst məbədi” anlamı verməsi barədəki mülahizədir. Digər fikrə görə, toponim “çətin keçilən kolluq” mənasında “çir” sözündən və Manas şəxs adından əmələ gəlmişdir. Belə olan surətdə aydındır ki, toponim peçeneqlərin çor tayfasının adından əmələ gəlmişdir [3, s.304], [7, c.1, s.447].

F.Kərimzadənin əsərlərindən:

“...Kərbəlayı İsmayilla Qəmlo *Kolanlı* kəndinə kəsə yolla gedirdilər...” [10, c.3, s.34].

“...*Kolanlıda* qohumlarımız da var...” [12, c.5, s.109].

Qaralar-Vedibasar mahalının aran hissəsində, Ağrıdağ vadisində, Vedi rayonunun mərkəzi olan Böyük Vedi qəsəbəsindən 7 km cənub-qərbdə, Vedi çayının qolu olan Böyük çayın üstündə, İrəvan-Naxçıvan-Bakı dəmiryol xəttinin kənarında, İrəvan-Naxçıvan avtomobil yolunun 600-700 metrliyində kənddir.

Həsən Mirzəyevin belə bir fikri ilə şərik ki, bu toponim adını orta əsrlərdə Anadoluda yaşamış *yeryur//yeryük//yerük* türk tayfa birləşmələrindən olan Qaralar tayfasının adından götürmüşdür [3, s.196], [5, s.186], [7, c.1, s.490], [16, s.209].

Digər mülahizələrə görə, “İrəvan əyalətinin icmal dəftəri” ndə (1728) Qaraça kimi qeydə alınan kənd məhz Qaralar kəndidir. Qaraça toponiminin qıpçaqların anca tayfasının adından yarandığı, “qara Anca” və ya “qəryə Anca” mənalarını bildirməsi barədə mülahizə var [6, s.187], [7, c.1, s.489].

Dilçilik ədəbiyyatında Qaralar kəndinin adının Qara adlı bir şəxsin nəslinin adının daşması fikri də mövcuddur [14, s.32].

Qaralar kənd adının burada məskunlaşmış Qaraqoyunlu tayfasının adını daşması mülahizəsilə də rastlaşırıq [7, c.1, s.489-490].

Yazıçının “Qarlı aşırım” romanında bu kəndin adı da hadisələrin cərəyan etdiyi ərazidə yerləşdiyi üçün mütəmadi olaraq çəkilir:

“...Başını Qəmlo çəkən dəstə *Qaralar*, Yuva kəndlərinin yanından adlayıb Kiçik Vedi kəndindən xeyli aralıdan Araza yaxınlaşmışdı...” [10, c.3, s.305].

Şidli-Vedibasar mahalının aran hissəsində, Ağrıdağ vadisində, Ağrı dağı ilə üzbəüz, Araz çayının sahilində, Vedi rayonunun mərkəzi olan Böyük Vedi qəsəbəsindən 13 km cənub-qərbdə kənddir.

Şidli kəndinin adı Xəzər türklərinin Şadlı tayfasının adından götürülmüşdür [3, s.652], [4, s.21], [7, c.1, s.549].

Şadlı tayfası “qədim şadlı boyu ilə bağlıdır, şadlı sözü isə qədim türk dilində titullu bildiren şad sözündən yaranmışdır” [1, s.70].

F.Ağasıoğlu yazır: “...şad titulu müxtəlif türk bölgələrində işlənmişdir. İrəvan mahalında bu titulun ən qədim yazılı tarixi m.ö. VII əsrin ortalarına aiddir. Asur yazısında keçən bu məlumat həmin çağda Kür-Araz çayları arasındakı əraziləri əhatə edən və Vedi də daxil olmaqla, mərkəzi Göyçə gölü hövzəsi olan saqa-qamər boylarının qurduğu Saqa dövləti ilə bağlıdır. Burada söhbət dövlət başçısı Tuğdamın oğlu Sandak-Şatər haqqında gedir” [4, s.21].

F.Kərimzadənin əsərlərində “Şidli” toponimi bədi mətndə strukturuna öz semantikasını ilə daxil olur:

“...Gecə yarıdan keçəndə Araz qırağındakı *Şidli*, Alməmməd kəndləri arasında dayanacaq...” [10, c.3, s.192].

Şuğayib-Vedibasar mahalının Millidərə bölgəsində, Gərnə çayının yuxarı axarında, dəniz səviyyəsindən 1472 m yüksəklikdə kənddir.

Kəndin adının etimologiyası ilə bağlı belə bir mülahizə var. Bu toponim qırğızca “konusvari zirvə” mənasında çoku və ya qazaxca şoku sözündən və “yüksəklik” mənasında ib (ib) komponentindən ibarətdir və “konusvari zirvəsi olan dağ” anlamındadır [3, s.663], [6, s.444-445].

Bu mülahizələr maraqlı görünsə də, reallıqdan uzaqdır, bu səbəbdən biz də bu fikirlə razı deyilik. Bizcə, kəndin adı “Sakların yurdu” anlamında əvvəllər Sakuz//Şaquz, sonralar Sakoba//Şakoba şəklində olmuş, tədricən Şaqayib//Şuqayib//Şuğayib şəklinə düşmüşdür [7, c.1, s.586].

“Şuğayib” sözünə F.Kərimzadənin “Qarlı aşırım” romanında rast gəlirik.

Şirazlı-Vedibasar mahalının aran hissəsində, Ağrıdağ vadisində, Vedi rayonunun mərkəzi olan Böyük Vedi qəsəbəsindən 9 km cənub-qərbdə, Vedi çayından ayrılan su arxının, İrəvan-Naxçıvan avtomobil yolunun və İrəvan-Naxçıvan-Bakı dəmiryol xəttinin (Agyevan stansiyası) üstündə kənddir.

Kəndin adının türk tayfalarının Cənubdan Şimala hərəkəti zamanı İrandan gətirildiyi, Şiraz şəhərindən gələnlər mənasını bildirdiyi şübhəsizdir [3, s.653], [7, c.1, s.567], [16, s.43].

F.Kərimzadənin “Qarlı aşırım” romanında bu ada rast gəlirik:

“...Fayton *Şirazlı* kəndinə çatdı...” [10, c.3, s.318].

Fərman Kərimzadə, heç də təsadüfi deyil ki, əsərlərində Qərbi Azərbaycan toponimlərinin adlarını vermiş, onların türk xaqılarına məxsusluğunu oxucularına çatdırmaq istəmişdir.

Nəticə / Conclusion

F.Kərimzadə yaradıcılığının ədəbi hadisəyə çevrilməsində bu toponimlərin estetik dolğunluğu mühüm rol oynamış, təsvir obyektini yüksək bədiiliklə ifadə və təcəssüm etdirməkdə özünə xas çalarlar kəsb etmişdir.

Ədəbiyyat / References

1. Ağasıoğlu, F. Azər xalqı (seçilmiş məqalələr) / F.Ağasıoğlu. – Bakı: Çıraq, 2005.
2. Axundov, A.A. Torpağın köksündə tarixin izləri / A.A.Axundov. – Bakı: Gənclik, 1983.
3. Bayramov, İ.M. Qərbi Azərbaycanın türk mənşəli toponimləri / İ.M.Bay-ramov. – Bakı: Elm, 2002.
4. Bayramov, İ.M. Qərbi Azərbaycanın toponimlər sistemi / İ.M.Bayramov. – Bakı: Elm, 2005.
5. Budaqov, B.Ə. Türk uluslarının yer yaddaşı / B.Ə.Budaqov. – Bakı: Elm, 1994.
6. Budaqov B.Ə., Qeybullayev Q.Ə. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti. / B.Ə.Budaqov, Q.Ə.Qeybullayev. – Bakı: Oğuz eli, 1998.
7. Ələkbərli, Ə. Qərbi Azərbaycan. Vedibasar mahalı (Vedi və Qarabağlar mahalı) [10 cilddə] / Ə.Ələkbərli. – Bakı: Ağrıdağ, c. 1, 2003.
8. Kərimzadə, F. Seçilmiş əsərləri, Xudafərin körpüsü (roman): [5 cilddə] tərt.ed. Qəmər Kərimzadə / F.Kərimzadə. – Bakı: Ağrıdağ, c. 1, 2002.
9. Kərimzadə, F. Seçilmiş əsərləri, Çaldıran döyüşü (roman): [5 cilddə] tərt.ed. Qəmər Kərimzadə / F.Kərimzadə. – Bakı: Ağrıdağ, c. 2, 2003.
10. Kərimzadə, F. Seçilmiş əsərləri, Qarlı aşırım (roman): [5 cilddə] tərt.ed. Qəmər Kərimzadə / F.Kərimzadə. – Bakı: Ağrıdağ, c. 3, 2004.
11. Kərimzadə, F. Seçilmiş əsərləri, Təbriz namusu. Vedinin yanı dağlar: [5 cilddə] tərt.ed. Qəmər Kərimzadə / F.Kərimzadə. – Bakı: Ağrıdağ, c. 4, 2005.
12. Kərimzadə, F. Seçilmiş əsərləri, Qoca qartalın ölümü: [5 cilddə] tərt.ed. Qəmər Kərimzadə / F.Kərimzadə. – Bakı: Ağrıdağ, c. 5, 2007.
13. Məşədiyev, Q.İ. Azərbaycan toponimlərinin tarixi-linqvistik təhlili / Q.İ.Məşədiyev. – Bakı: Elm, 2010.
14. Mirmahmudova, S.İ. Ermənistanda türk mənşəli yer adları / S.İ.Mirmahmudova. – Bakı: Yazıçı, 1995.
15. Mirzəyev, H.İ. Dərələyəz mahalının toponimləri və şivə sözləri / H.İ.Mirzəyev. – Bakı: Ağrıdağ, 2003.
16. Mirzəyev, H.İ. Azərbaycan toponimləri və şivə sözləri. III kitab / H.İ.Mirzəyev. – Bakı: Elm, 2006.
17. Yüzbaşov, R. Azərbaycan coğrafi adları (oçerklər). / R.Yüzbaşov, K.Əliyev, Ş.Sədiyev. – Bakı: Maarif, 1972.
18. Гейбуллаев, Г.А. Топонимия Азербайджана (историко-этнографическое исследование) / Г.А.Гейбуллаев. – Баку: ЭЛМ, 1986.

Семантика современных топонимов в произведениях Фармана Керимзаде

Лейла Рзаева

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: lilomammadova84@yahoo.com

Резюме. В статье говорится о семантике географические названия в произведениях Фармана Керимзаде. В них содержится богатый материал для всестороннего изучения особенностей выбранных им необычных имен. Используя в романах особенные имена писатель часто показывает свое отношение к ним, иногда анализирует их с этимологической точки зрения.

В творчестве Фармана Керимзаде присутствуют присущие ему семантические краски. В романах слова используются в разных значениях. В зависимости от контекста они приобретают новое значение, выявляются тонкие и глубинные слои слова.

В центре внимания статьи стоят имена данные образам в исторических романах, особенности их стиля, образность ономастических единиц для усиления идейно-художественного влияния, специальная последовательность имен в романах, анализ индивидуальной ономастики писателя и другие вопросы.

Анализируя творчество, в частности, исторические романы Фармана Керимзаде можно встретить множество топонимов.

Анализируя эти романы можно отметить, что в них встречаются все виды топонима: ойконимы, оронимы. В статье приведены примеры (образцы) из произведений писателя.

Ключевые слова: место, семантика, наименования, исторические романы